

Aspectes del «De Homine» de Thomas Hobbes

Josep MONTSERRAT MOLAS

Universitat de Barcelona

§1/ Els *Elements de filosofia* de Thomas Hobbes, que havien de ser la seva obra capital, no aparegueren en l'ordre previst de les seves parts o seccions (*De Corpore*, *De Homine*, *De Cive*), ni tampoc dins d'un termini temporal relativament curt: entre la publicació del *De Cive* (1642) i el *De Corpore* (1655) passen tretze anys, i el *De Homine* encara haurà d'esperar tres més (1658) per a veure la llum¹. Hobbes, emfasitza, en l'Epístola dedicatòria del *De Cive*, datada el 1641, que treballava simultàniament en totes tres seccions i justifica el desordre en l'aparició degut a les greus circumstàncies polítiques del seu país, a les quals no era pas aliè. Les violentes discussions que trabsalsaven Anglaterra sobre el «dret del poder i de l'obediència deguda» foren la causa d'ajornar la publicació de la resta de seccions i madurar i acabar primer la temàtica dedicada a la política. Amb tot, però, a més dels motius circumstancials, Hobbes pensava que, en estar fonamentada aquesta tercera part en principis propis coneguts per l'experiència, tampoc no necessitava del tot de les seccions anteriors sinó que podia fer camí tota sola. Del *De Cive* se'n podia fer una publicació prèvia perquè es fonamentava en uns postulats incontrovertibles, que són *la natural cobdícia* «que porta a cadascun dels homes a desitjar tenir com a pròpies totes les coses que la naturalesa ha donat als homes en comú (*unum cupiditatis naturalis, qua quisque rerum communium usum postulat sibi proprium*)» i el *postulat de la raó natural*, pel qual «els homes s'esforcen tant com els és

¹ Hobbes en parla a *Thomas Hobbes Malmesburiensis Vita*: «Nam philosophandi Corpus, Homo, Civis continet omne genus. Tres super his rebus statuo conscribere libros; materiemque mihi congero quoque die» (OL, I, p. xc), i es refereix a una data anterior que Karl Schuhmann situa a finals de l'any 1636 (K. Schuhmann, *Hobbes. Une chronique*, Vrin, París, 1998, p. 54).

possible per tal d'evitar la mort violenta com el més gran de tots els mals de la naturalesa (*alterum rationis naturalis, qua quisque mortem violentam tanquam summum naturæ malum studet evitare*)². Si bé l'experiència i la reflexió política immediata donarien raó suficient d'aquests dos postulats, les coses resulten ser una mica més complicades, perquè el *De Cive* aparegué quan el sistema no estava del tot complet. Quanta raó no tenia Hobbes, quan en la carta a un seu amic, parlant del retard en l'edició de les parts que faltaven dels *Elements de filosofia* deia que aquell retard es devia en part a la mandra però, sobretot, a no saber-se explicar a si mateix de manera fàcil les dificultats. I com s'equivocava quan deia que ho enllestiria aquell mateix any³. De fet, els anys següents ocuparen Hobbes sobretot en la projecció política del seu pensament, que culminarà amb la publicació del *Leviathan* el 1651.

En la *Carta prefaci* que encapçala el *De Corpore*, publicat per primera vegada a Londres el 1655, Hobbes prova de seguir justificant la sistematicitat de l'empresa conjunta que eren els *Elementa Philosophiæ*⁴. De la voluntat de sistema, ja en parlava al Prefaci als lectors del *De Cive*, quan aclaria les raons del llibre, després d'haver-ne presentat els continguts: «Em dedicava a la filosofia per afició i reunia els seus primers elements de tota classe escrivint-los a poc a poc en tres seccions: en la primera es tractava del cos i de les seves propietats generals; en la segona, de l'home i de les seves facultats i afeccions; en la tercera, de l'estat i dels deures dels ciutadans. D'aquesta manera, la primera secció contenia la filosofia primera i alguns elements de la física, i en ella es tractaven qüestions sobre el temps, el lloc, la causa, la potència, la relació, la proporció, la quantitat, la figura i el moviment. La segona s'ocupava de la imaginació, la memòria, la intel·ligència, el raciocini, l'apetit, la voluntat, el bé, el mal, l'honest i l'indecent i coses semblants. El contingut de la tercera part ja queda dit»⁵. Però en el *De Corpore* la ciència ja no se li presentava a Hobbes com una enorme cadena en la qual les conclusions deductives no serien altra cosa que derivacions del contingut dels principis primers i dels conceptes de cos i moviment posats al capdamunt de la ciència demostrativa de la física, sinó que la cadena deductiva necessària deixaria lloc en el camp propi de la física a un procediment inductiu el qual, a partir dels fenòmens, prova de trobar les causes hipotètiques. «Confio —diu Hobbes al *De Corpore*— que tot ha quedat legítimament demostrat partint, en les tres primeres parts d'aquest llibre [Lògica, Filosofia primera, i

² *De Cive. The Latin Version entitled in the first edition Elementorum Philosophiæ Sectio Tertia De Cive and in later editions Elementa Philosophica de Cive*, a critical edition by Howard Warrender, Clarendon Press, Oxford, 1983, p. 27, OL II 139.

³ «Quod in Elementorum meorum sectione prima tamdiu versor, partim quidem causa est pigritia, sed maximè quod in sensibus meis explicandis non facile placeo mihimet ipsi [...] Attamen de ea absoluenda intra annum vertentem [...] minime dubito» (a Samuel Sorbière, [22Maig/] 1 Juny 1646 (*The Correspondence of Thomas Hobbes*, ed. Noel Malcolm, Clarendon Edition, Oxford, I, p. 131, 133.)

⁴ «Elementorum Philosophiæ, obsequii mei tuaeque erga me benignitatis futurum monumentum, Sectionem primam (post editam tertiam) diu dilatam tandem tibi (excelentissime Domine) absolutam offero dedicoque» (Thomas Hobbes, *De Corpore. Elementorum Philosophiæ Sectio Prima*, édition critique, notes appendices et index par Karl Schumann, introduction par Karl Schumann avec la collaboration de Martine Pécharman, Vrin, París, 1999, p. 3).

⁵ «Dabam operam Philosophiæ animi causâ, ejusque in omni genere Elementa prima congerebam, & in tres Sectiones digesta paulatim conscriberam, ita ut in prima, de corpore proprietatibusque ejus generalibus; in secunda, de Homine & facultatibus affectibusque ejus speciatim; in tertia, de Civitate, civiumque officiis ageretur. Itaque Sectio prima, Philosophiam primam, & Physicæ elementa aliquot continet. in ea Temporis, Loci, Causae, Potentiae, Relationis, Proportionis, Quantitatis, Figurae, Motus rationes computantur. Secunda circa imaginationem, memoriam, intellectum, ratiocinationem, appetitum, voluntatem, Bonum, Malum, Honestum et Turpe, aliaque ejus generis occupatur. Tertia haec quid agat, jam antè dictum est». (*De Cive*, Praefatio ad Lectores, ed. Warrender, p. 35, OL II, 150).

Proporcions de magnituds i moviments], de les definicions, i en la quarta [Física] d'hipòtesis no absurdes»⁶. A la declaració segons la qual la política es pot deduir per compte propi, a més de deduir-se sistemàticament (*De Cive* II 151), tot i que l'autonomia de la política té en aquell moment un caràcter d'excepcionalitat i no exclou la possibilitat de la deducció sistemàtica, s'hi afegia ara aquesta ruptura metodològica en el si de la Física.

A la segona secció dels *Elements de filosofia*, el *De Homine*, confluiran, a més dels continguts exposats en el prefaci als lectors del *De Cive* que venim de citar, una breu història natural, un tractat òptic sobre la visió i uns capítols sobre la constitució moral, religiosa i social de l'ésser humà. També aquí es constata la distinció metodològica que afeblia la sistematicitat del *De corpore*⁷. Però ara esdevé un fort greuge: Hobbes ho reconeix des de l'inici amb la imatge del precipici (*praecipitium*) que separa en dues grans parts del *De Homine*. Aquesta segona secció dels *Elements* se situa a continuació de la Física del *De Corpore*, amb el mateix estatut (cf. *De Corpore* I,VI.6), però introdueix un primer capítol clarament hipotètic on s'hi tracta el suposat origen de totes les coses en general i de l'ésser humà en particular. A continuació, Hobbes compona vuit capítols amb el tractament geomètric de la visió, creant una segona ruptura dins de la ruptura metodològica. Encara més, després dels capítols dedicats a la física geomètrica de la visió, torna a produir-se un trencament per permetre el tractament de l'ésser humà que el conduirà cap a la política.

Per tal d'entendre que Hobbes es baralla sovint amb aquest problema metodològic des de bon començament, podem recordar el primer paràgraf del *Tractatus Opticus II* (1644) on es conté la distinció entre dues classes de ciència que recollirà el *De Corpore* (cap. VI. 6-7) i que després precisaran tant les *Six Lessons to the Professors of Mathematics* (1656) com *De Homine* (X.4-5)⁸. Els dos tipus de ciència, ciències a priori i ciències a posteriori, es distingeixen per la forma de la demostració; així en geometria, model de les ciències a priori, no es requereixen ni s'admeten altres fonaments i principis primers de la demostració fora de les definicions dels termes o veritats primeres. Resulta, però, que en l'explicació de les causes naturals és necessari oferir un altre gènere de principis, que es diu hipòtesi o suposició; en física (model de les ciències a posteriori), només s'exigeix que els moviments que s'hi construeixen siguin imaginables i que, una vegada concedits, es demostrï la necessitat del fenomen.

§2/ La història de la publicació del *De Homine* no presenta la trama de complicacions i aventures de l'edició de la primera secció, el *De Corpore*, trama que Karl Schumann va saber desenredar exemplarment en la seva edició crítica.⁹ Ni abans, ni després: ni robatoris de quaderns mentre l'edició estava en marxa ni tampoc polèmiques posteriors que portessin els contendents a uns nivells d'expressió indignes. Tampoc no presenta els continuats malentesos amb els editors de les primers edicions del *De Cive*, com va mostrar amb tot detall l'acurada edició de Howard Warrender.¹⁰ La història de la publicació del *De Homine* fa més l'efecte

⁶ «Confido enim [...] in tribus libelli hujus partibus prioribus ex definitionibus, in quarta ex hypothesisibus non absurdis omnia esse legitime demonstrata» (*De Corpore*, ed. Schumann, p. 5, lin. 26-29).

⁷ Com expressa el mateix títol del §5 del capítol X del *De Homine*: «*Theoremata demonstrabilia sunt in iis tantum rebus quarum causæ in nostra potestate sunt, in cæteris tantum demonstrabile est ita esse posse*».

⁸ Cf. D. P. Gauthier, «Hobbes on Demonstration and Construction», *Journal of the History of Philosophy*, 35, 4 (1997): 509-521.

⁹ Hobbes, *De Corpore. Elementorum Philosophiae Sectio Prima*, édition critique, notes, appendices et index par K. Schumann, introduction par K. Schumann avec la collaboration de M. Pécharman, Vrin, Paris, 1999.

¹⁰ Hobbes, *De Cive. The Latin Version entitled in the first edition Elementorum Philosophiae Sectio Tertia De*

d'alguna cosa arrossegada i portada al límit mateix d'un deute: «Enllestida aquesta secció, *De l'home*, a compleixo el meu compromís [*Absoluta Sectione hac de Homine solvi tandem fidem meam*]», es diu en la primer línia. Encara que hi havia hagut una expectativa per aquesta part central del sistema (com mostren, per exemple, la carta de François de Verdus a Hobbes (27/08/1656) o la que li envià Samuel Sorbière (23/12/1656)), així com també diverses ofertes per a publicar-la, des de Londres, on va finalment aparèixer, o bé des de París per part de Samuel de Fermat i de Thomas de Martel, l'any 1657¹¹, sembla, però, que el mateix Hobbes no hi esmercés l'interès que va posar en d'altres obres, com evidenciaria, per exemple, que no hi hagi cap rastre de voluntat de promoure una traducció a l'anglès, com sí que tingueren les altres dues parts dels *Elements de filosofia*, o la poca cura amb els detalls propis d'un procés editorial, com ara les remissions a d'altres passatges del mateix llibre.

Quan es publicà el *De Homine* el 1658, Hobbes sembla renunciar a la construcció de nou d'una sencera antropologia i es conforma, tot i l'evidència de caure en una perillosa cesura, a reunir «quasi en precipici» el material que ja tenia a disposició per tal d'acomplir formalment la tasca sistemàtica. El *De Homine* havia de fornir la connexió entre la física del *De Corpore* i la política del *De Cive*, però la física, malgrat avançava en les seves especificacions, no arribava a assolir l'altre extrem. La consideració de l'home com a «corpus naturale», és a dir, la consideració fisiològica, no eliminava la discontinuïtat de considerar-lo com a «ciudadà». La cesura és tan evident que Hobbes s'excusa en l'Epístola dedicatòria per la precipitació amb què es passa d'una òptica rigorosa i complexa que ocupa més de la meitat del llibre, a la consideració sobre el discurs i la ciència, les passions, els costums, la religió i, finalment, la noció de personalitat jurídica, però no comenta ni el canvi de mètode ni el diferent valor dels resultats.

Cinc anys després de l'edició de Londres, a iniciativa dels seus amics, especialment Samuel Sorbière, tornà a parlar-se del projecte d'una edició conjunta dels *Elements de filosofia*. Samuel Sorbière, que havia freqüentat Hobbes al cercle de Mersenne a París a partir de 1639, i que coneixia i tractava el món editorial holandès, on ja havia aconseguit l'edició del *De Cive* a Amsterdam el 1647 a Elzevier, proposà a Hobbes d'editar en llatí el conjunt de la seva obra filosòfica. Hobbes passà a Sorbière a tal efecte els exemplars de les seves obres per tal de fer les gestions oportunes. El 21 de setembre de 1663, Sorbière pot comunicar a Hobbes que l'impressor Blaeu està disposat a fer-se càrrec de l'empresa: «Je n'ay pas voulu Vous donner aucunes nouvelles de mon arrivee à Paris, ny de mon voyage en Hollande, que je n'eusse entierement conclu Vostre affaire. J'ay mis vos ouvrages¹² entre les mains de Monsieur Blaeu¹³. Il fera une belle edition in 4º, & aura grand soin de la correction»¹⁴. La

Cive and in later editions Elementa Philosophica de Cive, a critical edition by Howard Warrender, Clarendon Press, Oxford, 1983. Hobbes. *De Cive, or The English Version: The Citizen*, a critical edition by Howard Warrender, Clarendon Press, Oxford, 1983.

¹¹ Cf. K. Schumann, *Hobbes. Une chronique*, Vrin, París, 1998, pp. 147, 154.

¹² Les obres i també unes «taules», que suposem que són les planxes amb la part gràfica del *De Corpore* i del *De Homine*: «Audio... Volumen Operum tuorum Latinorum in lucem prodiisse. Spero Blaium sponte mihi suâ missurum Exemplar quod jure debet ob Codicem Manuscriptum & Tabulas traditas [en el viatge a Holanda de 1663]... distracta statim fuere quae hunc venerant Exemplaria». (*Samuel Sorbière (Paris) a Hobbes*, (1/02/1669); *The Correspondence of Thomas Hobbes*, éd. Noel Malcolm, 2 vol., Clarendon Edition, 1994, II, 706sq., *Hobbes. Une chronique*, p. 201).

¹³ Johan Blaeu, 1596-1673, cartògraf, impressor i editor holandès. Ell amb el seu fill Pierre, s'encarregaran finalment de l'edició.

¹⁴ *Samuel Sorbière (Amsterdam) a Hobbes*, (21/09/1663), Chatsworth, carta 54, *Correspondence*, II, p. 556, *Hobbes. Une chronique*, p. 184.

fama de Blaeu de treballar acuradament era reconeguda,¹⁵ però sembla que l'edició hagué de ser massa ràpida, perquè Sorbière escriu a Hobbes el 4 de desembre de 1663 i el 9 de gener de 1664 que té notícies de Blaeu que començarà a imprimir a finals de gener¹⁶.

Sabem també que els editors treballaren directament amb Hobbes i que hi varen tenir un tracte personal, com escriu Samuel Sorbière des de París a Hobbes el primer de juliol de 1664: «Puis que Vous avès veu M. Blaeu à Londres, & que Vous avès maintenant commerce directement avecque luy je ne mets plus en peine de l'impression de Vos oeuvres, si ce n'est pour Vous prier & luy aussi d'y adjoûter Vostre Leviathan, dont Vous devriès faire une version Latine, ou bien permettre qu'il la fit faire...»¹⁷. Ara bé, l'edició es va retardar per problemes per les dues bandes, estant Hobbes com estava entretingut amb les seves polèmiques i les seves xacres i, per altra banda, no ho passaven millor a Amsterdam (com diu Samuel Sorbière a René-François de Sluse el 7 d'octubre de 1664: «Pestilentia quae Amstelodami grassatur, Editionem Operum Hobbianorum moratur quemadmodum mihi Blaius renunciavit»)¹⁸. El resultat final no fou tan òptim com s'esperava, però finalment, es reuneix en una edició a Amsterdam l'obra llatina de Hobbes en tres volums titulats *Opera philosophica qua latinè scripsit omnia. Antè quidem per partes, nunc autem, post cognitatas omnium objectiones, conjunctim & accuratiùs edita*.

§3/ Acabada l'edició dels *Elements de filosofia* amb la publicació del *De Homine*, Hobbes es va dependre de materials òptics que eren de la seva propietat¹⁹. El *De Homine* representa, pel que fa a algunes qüestions, l'elaboració més evolucionada dels seus estudis sobre òptica, però no ho és pas en referència a problemes dels quals l'explicació més detallada es presenta en *A Minute or First Draught of the Opticques* de 1645, obra de la qual el *De Homine* en depèn en molts aspectes. És el cas que tant *De Homine* com *De Corpore* no presenten al públic l'estat més evolucionat d'algunes de les qüestions tractades, com demostrà Schumann en la seva edició, sinó que Hobbes, potser per prudència en no considerar-los prou aclarits, els deixà en el calaix a l'espera de posteriors elaboracions.

A l'epístola dedicatòria del *De Homine*, Hobbes diu que els capítols òptics ja estaven preparats per a la impremta de feia anys («est quod pars prior Typis parata»). No haver-ne fet una total reelaboració sinó aprofitar materials ja redactats explicaria alguns dels errors en les referències internes (confusió de la numeració dels capítols) que des del manuscrit es van repetint en les dues edicions impreses. La primera edició del *De Corpore* (1655), i també en la traducció anònima a l'anglès (*Concerning Body*, de 1656), els capítols òptics preparats eren només sis, però al final seran vuit, com dóna la versió corregida de l'edició d'Amsterdam²⁰. El final del *De Corpore* indicava clarament que la continuació en el *De Homine* passaria per la consideració dels fenòmens del cos humà on, es mostrarien les causes de l'òptica, així com

¹⁵ Samuel Sorbière (Paris) a Hobbes, (9/11/1663): «Spem mihi Blaius noster se breui typis suis elegantioribus Editionem Voluminis in 4° procuraturum...». (*Correspondence*, II, 560-564, *Hobbes. Une chronique*, 184).

¹⁶ *Correspondence*, II, 573, 585, *Hobbes. Une chronique*, 185, 187

¹⁷ Chatsworth, carta 60; *Correspondence*, II, 617; *Hobbes. Une chronique*, 190.

¹⁸ *Hobbes. Une chronique*, 192.

¹⁹ Vegeu al respecte el MSE3, «A Note of Ye Prospective Glasses bought of Mr. Hobbes ye 13 day of April 1659», un manuscrit de la mà de Hobbes mateix on es proporciona un llistat dels instruments òptics que ha venut i el nom dels fabricants, F. Fontana, E. Torricelli, E. Divini.

²⁰ «Restat jam sectio secunda *De Homine*, cujus partem eam qua tractatur *Optica*, sex capitibus scriptam figurarumque singulis capitibus adjugendarum tabulas ante sex annos sculptas paratasque habeo», (*De Corpore*, Epístola Dedicatòria, ed. Schumann, p. 6).

dels caràcters, de les passions i dels costums humans²¹.

Però els treballs òptics de Hobbes procedien de molt abans. «Sixteen yeares» eren els que Hobbes recorda que havien passat entre la conversa mantinguda amb el comte de Devonshire i el moment en que li fa lliurament del text de l'*A Minute or First Draught of the Opticques* (1645). En l'epístola que encapçala aquesta obra, diu que es posarà a fer la versió llatina, perquè això que li dona és només un «esborrany». Aquesta «versió llatina» s'ha vinculat de manera unànime al *De Homine*, però no es pot afirmar que en sigui estrictament una traducció. Una simple comparació permet veure que el text llatí correspon només a la segona de les dues parts del text anglès (concretament la segona, la referida a la visió, mentre que es deixa del tot de banda la primera, la referida a la llum). En el *De Homine*, a més, no hi ha reflexió anatòmica, gairebé no es fa referència a l'ull, i ha desaparegut bona part de l'aportació experimental que és constant en el *A Minute*. És fa èmfasi sobretot en la demostració geomètrica, que apareix en general més simple. Ara bé, el *De Homine* tampoc no és una mera traducció d'aquella segona part, sinó que en certs moments la resumeix, corregeix, modifica, amplia o no inclou o evita. A l'espera d'una exposició més exhaustiva al respecte, que acompanyarà la nostra traducció i comentari del *De Homine*, assenyalem mentrestant que el *First Draught* és una obra circumscrita a una qüestió («concerning this subject»), l'òptica, mentre que l'abast del *De Homine* és més gran: completar l'exposició del conjunt del sistema filosòfic. El *First Draught* està escrit a instàncies de William Cavendish, Marquès de Newcastle, amic i patró de Hobbes. Era resposta d'una qüestió que havien començat a debatre cap al 1640 en el marc favorable del conegut com a Cercle de Welbeck, amb la recerca sobre la refracció i la naturalesa de la llum, en el context que acompanyava la recepció de la *Dioptrique* (1637) de Descartes, per exemple, i la producció per part de Hobbes dels seus tractats òptics durant la dècada dels quaranta. El *De Homine* prové, però, d'una altra sol·licitud, de més abast, i en la qual Hobbes es jugava el prestigi per les expectatives creades respecte del seu paper com a filòsof de qui els seus amics, especialment al continent, n'esperaven la darrera paraula en l'exposició sistemàtica de la seva filosofia que havia començat amb l'èxit del *De Cive*.

§4/ Les edicions que hem usat per a preparar la nostra edició han estat les següents:

*/ Edició de 1658 que porta per títol ELEMENTORUM / PHILOSOPHIÆ / SECTIO SECUNDA / DE / HOMINE. / AUTHORE / THOMA HOBBS, / Malmsburiensi. / LONDINI, / Typis T. C[hilde]²². sumptibus Andr. Crooke, & væneunt / sub insigni viridis Draconis in Cæmetirio / Paulino, 1658. L'hem anomenada (A), i sovint «edició de Londres».

L'edició és de factura molt sòbria. Hi ha, a més d'un ornament en la pàgina del títol, ornaments al capdamunt de l'Epístola dedicatòria, de la pàgina 1 i també al capdamunt de la pàgina 86, que conté l'índex. La primera lletra de l'Epístola dedicatòria i la primera lletra del capítol primer són lletres capitals ornades, mentre que la resta de les primeres lletres dels capítols següents són lletres majúscules d'un cos més gran que l'ordinari i, a més, la segona lletra de cada paraula està en majúscula (excepte la segona lletra de la primera paraula del capítol IV, pàgina 19, que apareix en minúscula en cos normal)

²¹ «Transeo nunc ad Phaenomena corporis humani; ubi Opticae, item ingeniorum, affectuum morumque humanorum (Deo vitam tantis per largiente) causas ostendemus» (*De Corpore*, cap. XXX, ed. Schumann, p. 353).

²² La referència completa de l'impressor la facilita la fitxa bibliogràfica de la British Library i l'obté de Wing C. Citation/references note: Wing (CD-.Rom, 1996), H2231.

Les pàgines estan numerades a partir del número 1, corresponent a l'inici pròpiament del text (capítol I), primer full del plec B, i fins a la pàgina 85. La pàgina 56 està en blanc sense numerar. La pàgina 86, que conté l'índex (*Lemma Caputum*), tampoc no està numerada. Les pàgines tenen 42 línies.

Els capítols comencen en pàgina nova (sigui pàgina parell o senar), excepte el capítol III, que comença després de tres línies del capítol II que passen a la pàgina 12, el capítol VII, que comença després de sis línies del capítol anterior que passen a la pàgina 38, i el capítol IX, que s'inicia a meitat de la pàgina 49, després de 14 línies del capítol anterior. Aquestes tres pàgines tenen, al final del capítol que acaba, un filet consistent en set segments que ocupen l'ample de la pàgina, cosa que es repeteix al capdamunt de la pàgina 26, on comença el capítol V. Al finals dels capítols XII i XIII hi ha un filet continu.

L'edició està formada per 11 plecs, tots de vuit pàgines excepte el primer, que en té només quatre. El primer plec, sense numeració, té quatre pàgines, on apareixen, a la primera, el títol, la segona en blanc i, finalment, la carta dedicatòria (i en el marge inferior la numeració A2). La resta de plecs té una doble anotació al marge inferior: la primera anotació correspon a la primera pàgina del plec (que correspon a les pàgines exteriors –primera, segona, setena i vuitena de cada plec–, mentre que la segona anotació apareix a la tercera pàgina –que correspon a les pàgines interiors, de la tercera a la sisena del plec). Els plecs següents segueixen aquesta numeració: A2, B, B2, C, C2, D, D2, E, E2, F, F2, G, G2, H, H2, I, I2, K, K2, L, L2, M, M2. En la major part dels exemplars consultats, pot observar-se que les planxes amb els dibuixos de l'òptica estaven enquadrades al final del capítol IX, quan acabava la part dedicada a l'òptica, mentre sembla que la intenció de Hobbes era que acompanyessin cada un dels capítols, com fa, per exemple, l'exemplar de la Beinecke Rare Book and Manuscript Library de la biblioteca de la Universitat de Yale, que les insereix al final del corresponent capítol. Ara bé, que la pàgina 56 estigui en blanc és un senyal que, en qualsevol cas, l'edició tenia previst marcar el final de la part òptica, perquè no és el cas que no hi hagi capítols que no comencin a pàgina imparell.

Encara una altra peculiaritat: a les pàgines 11, 19, 27, 39, 47, 55, 63, 71 i 79 falta el punt del text escrit al marge superior a partir de la p. 2 ('De Homine.'). Els títols dels capítols acaben també amb “.”, excepte el capítol III (p. 12) on hi ha “:”.

Hem tingut al davant els exemplars de la Biblioteca Nacional de França i reproduccions d'alta qualitat especialment la de la Biblioteca de Yale. L'exemplar de Paris havia format part de la biblioteca reial, segons el segell que té en la pàgina del títol ('Bibliothecæ Regiæ' al voltant i en el centre del segell la corona reial i tres flors de lis). És un exemplar en 4° amb iv+87 pàgines més els gravats. L'hem pogut consultar a la «Bibliothèque nationale de France» (FRBNF 30608183 cota R-4667).

*/ Edició de 1668, que està inclosa com a part de: THOMÆ HOBBS / Malmesburiensis / OPERA / PHILOSOPHICA, / Quæ Latinè scripsit, / OMNIA. / Antè quidem per partes, nunc autem, post cognitatas omnium / Objectiones, conjunctim & accuratiùs Edita. / AMSTELODAMI, / Apud IOANNEM BLAEV, / MDCLXVIII. Per a l'edició l'hem anomenada (B) i sovint «edició d'Amsterdam».

En aquesta edició, el *De Homine* formava part del primer volum, que contenia les tres parts dels *Elementa Philosophiæ*, tal com les havia pensades Hobbes en un inici: *De Corpore*, *De Homine*, *De Cive*. (Tanmateix, no tots els exemplars han corregut la mateixa sort i tal com explica Noel Malcolm en la seva edició crítica del *Leviathan*, perquè es van fer enquadracions amb ordres i continguts diferents. El *De Homine* té una paginació pròpia,

que s'inicia en la pàgina on apareix el títol (*Elementorum Philosophiae Sectio Secunda De Homine*), la pàgina dos amb l'índex (*Lemma Caputum*), la tercera i quarta amb l'epístola dedicatòria i, finalment, el text dels capítols, que van de la pàgina cinc a la vuitanta-sis. En aquesta edició els capítols no inicien pàgina, sinó que són consecutius al text, sense deixar espai en blanc. Cada pàgina té quaranta línies.

Es tracta també d'una edició molt austera. En l'epístola dedicatòria, en cursiva, com en l'edició de Londres, la primera lletra del text apareix ornada, i la segona lletra en majúscula. La primera lletra del text del primer capítol també apareix ornada, tot i ser més petita que la que hem comentat, i la segona lletra és en majúscula en el cos del tipus ordinari. La resta dels capítols presenten la primera lletra, sense cap ornament, en un cos més gran, i la segona en majúscula en el cos del tipus ordinari. A la meitat inferior de la darrera pàgina, i abans del 'FINIS' centrat, apareix un ornament floral, típic de la casa editorial dels Blaeu, per a omplir el blanc que deixaven les set línies impreses.

El llibre està compostat per 11 plecs de vuit pàgines amb la següent numeració: [en blanc], AA2, AA3, BB, BB2, BB3, CC, CC2, CC3, DD, DD2, DD3, EE, EE2, EE3, FF, FF2, FF3, GG, GG2, GG3, HH, HH2, HH3, II, II2, II3, KK, KK2, KK3, LL, LL2, LL3.

S'han consultat exemplars que pertanyen a la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munich (cota: 4Ph.u.72) i a la «Bibliothèque Cantonale et Universitaire» de Lausana²³. El volum de la biblioteca bavaresa inclou els textos dels tres volums de les *Opera Omnia*, però en un ordre que no és el de l'edició original. El volum de la biblioteca suïssa havia format part de la biblioteca del monestir parisenc de Saint-Germain-de-Prés (com consta per l'escrit a mà entre línies de la portada: «moñrij [monasterii] S. Germ. a pratis»; també consten per la mateixa mà escrites les paraules «Cong. S. Mauri 1670», que corresponen a la congregació de sant Maure que des de 1631 renovaren l'abadia com a centre d'una notable importància cultural. El segell afegit que hi ha a l'esquerra del dibuix de la portada és el segell del monestir de Saint-Germain-de-Prés).

Pel que fa a les 8 làmines sense numerar que contenen les figures dels capítols dedicats a l'òptica, estan titulades correlativament (de cap. II fins a cap. IX). Cal notar que en les figures són idèntiques a les que apareixen en l'edició de Londres de 1558, la qual cosa fa suposar que s'aprofitarien les mateixes planxes que devien restar en propietat de Hobbes entre una i l'altra edició²⁴. L'única diferència que hem constatat és que en l'edició de 1558 la figura 1 del cap. 6 està cap per avall i en l'edició de 1668 està posada en el sentit que permet la lectura normal de les lletres. L'autoria dels gravats s'ha atribuït a William Petty [1623-1687], que va fer de secretari de Hobbes a Paris el 1645²⁵.

Les planxes que es reproduïxen en aquesta edició són de l'exemplar de l'edició de 1668 que es conserva a la «Biblioteca Històrica Marqués de Valdecilla» de la Universitat Complutense de Madrid (sig. BH FG 1732) que també hem pogut consultar. És un exemplar que va ingressar a aquesta biblioteca el 2006 procedent de la Biblioteca de don Francisco Guerra. Presenta algunes tares, però pel que fa referència al *De Homine* està conservat en la seva integritat.

*/ Finalment, hem consultat el *manuscrit MS5* que conté la integritat del capítol tercer, a més d'un fragment del capítol segon, així com també una reproducció de la planxa amb

²³ Es pot trobar en xarxa <http://books.google.com/books?vid=BCUL109244742>; no són accessibles, però, els gravats.

²⁴ Cf. les cartes de Samuel Sorbière a Hobbes de 9/11/1663 i 1/02/1669, citades abans.

²⁵ Cf. A. P. Martinich, *Hobbes. A Biography*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, p. 194.

demostracions geomètriques corresponent al capítol III. Aquest manuscrit pertany als arxius dels comtes de Devonshire, a Chatsworth²⁶. Aquest manuscrit consta de 8 fulls (16 pàgines) d'una mida de 260x183mm i de 2 fulls (4 pàgines) de mida 248x184mm enquadrats en un volum des de 1938. El primer full, al davant, conté gravats sis diagrames geomètics, encapçalats amb el títol 'AD CAPVT'; la pàgina del darrere, en blanc. La resta de pàgines apareixen numerades a la cara del davant al marge inferior a llapis de l'1 a l'11. Es pot observar escrit d'una altra mà, la numeració 1-16 al marge superior (dret, imparell; esquerra, parell). La numeració 13-14 està repetida [per a nosaltres consecutivament 13a, 14a, 13b, 14b]. 13a i 14a corresponen a les pàgines inserides del full del gravat inicial; 13b i 14b corresponen al fragment del cap. II. Les pàgines 1 a 11 contenen el text del capítol II, i a l'encapçalament de la pàgina 1 apareix 'CAPVT__'; la pàgina 12, en blanc; 13a i 14a corresponen al full inserit, en blanc a les dues cares, si no fos que hi ha uns esborranys a llapis de dibuixos geomètrics a 14a. Les pàgines 13 a 16 contenen un text que correspon a un fragment del capítol II del *De Homine*. La lletra sembla de la mateixa mà que el MSA3²⁷.

En total són 20 pàgines en paper de dues qualitats diferents. D'una qualitat més fina, les quatre pàgines més petites, corresponen a un sol full plegat (0r, 0v, 13a, 14a), i és on apareix el gravat en la primera (sense numerar), en blanc la segona (sense numerar), i en blanc la 13a i 14a (amb dos gargots geomètrics a llapis a la 14). Aquesta pàgina plegada conté en el seu interior les pàgines numerades 1-12 que corresponen al capítol III del *De Homine*. A continuació, i en el mateix tipus de paper i mida que 1-12, les pàgines 13b-16 que contenen un fragment del capítol II del *De Homine*. Cal notar que la p. 11 només té una línia, i la p. 12 està en blanc. Clarament aquest manuscrit reuneix el que seria un material complet inicialment complet, el capítol III, incloent text i gravats, i un material fragmentari que s'hi ha afegit al darrera malgrat que el text correspon a un capítol anterior. La raó de l'ordre és el caràcter fragmentari del text del capítol segon, que el fa menys vàlid que el primer grup, que té sentit complet.

El manuscrit presenta a la pàgina 0r una impressió de les demostracions geomètriques que corresponen al capítol III, tot i que l'encapçalament de la planxa no indica el número del capítol. La impressió és molt neta i clara, a més de molt ben conservada. Sobre la pàgina està clarament marcada la forma de la planxa, que mesura 197+140mm. Aquesta impressió presenta tres diferències respecte de les planxes que impreses tant en l'edició de Londres com en la d'Amsterdam: /1/ Falta el número 'III' després de l'encapçalament 'AD CAP.'; /2/ La figura 4 està mancada de la lletra 'I' a la part inferior esquerra, en el segment amb línia de punts que va de 'A' fins a 'C'; /3/ La figura 6 no presenta una línia intermitent entre les lletres 'D' i 'E' que sí que presenten les altres planxes impreses. Pel que fa a la resta de figures, tant l'encapçalament com les indicacions són idèntiques a les de les planxes impreses en les edicions consultades.

²⁶ Pot consultar-se el *Report on the MSS and papers of Thomas Hobbes (1588-1679), Philosopher, c. 1591-1684 in the Devonshire Collections, Chatsworth, Bakewell, Derbyshire*. Reproduced for the Trustees of the Chatsworth Settlement by The Royal Commission on Historical Manuscripts. Quality House, Quality Court, Chancery Lane, London. 1977. N. 77/22.

²⁷ El *Report* citat a la nota anterior proporciona aquesta informació, que no acaba de quadrar per la datació: «MS.A3=Elementorum Philosophiae Sectio Tertia De Cive. On vellum. // In a very fine formal hand. The same hand is seen in A.4 [*Philosophia Prima Caput 19*], A.5, A.7 [*Dictionary of Geometrical Axioms and Definitions in Latin*], B.4 [*Opus D. Fermat*] and B.6 [*Geostaticae dissertatio mathematicae*]. All these MSS may therefore be presumed to be of approximately the date of 1641.» La comparació dels manuscrits no avala aquesta hipòtesi.

§5/ La falta d'absoluta uniformitat en l'ortografia de les paraules, vist des de la rigorosa consideració actual, es manifesta en vacil·lacions en el llatí de Hobbes des dels manuscrits fins a les mateixes edicions a l'hora d'escriure determinats mots (com ara 'reflexionem', però de vegades, 'reflectionem') i això pot atribuir-se a l'autor, al copista del manuscrit, al compaginador de la impremta, al possible revisor. A més, el text presenta el que són errors sintàctics, com ara és el cas en el *De Homine* on, per exemple, apareix 'in oculum' quan hauria de ser 'in oculo', en ablatiu, 'possumus' quan hauria de ser 'possimus', primera persona plural del present actiu de subjuntiu, 'admiratur' quan hauria de ser 'admiretur', tercera persona singular del present actiu de subjuntiu, o 'alii', nominatiu plural, quan hauria de ser 'alios' (acusatiu plural). Mentre que l'edició de Molesworth regularitza sistemàticament l'ortografia de les paraules a la forma del llatí clàssic, sense deixar constància de les seves intervencions (per exemple, dóna 'fidejussor' quan Hobbes posa 'fide iussor'), en aquesta edició hem preferit deixar constància del llatí de les edicions perquè testimonia el seu ús al segle XVII i perquè, en el cas del *De Homine*, aquestes variants poden ser les úniques que donen algun rastre del procés d'escriptura i edició del llibre.

És per aquest motiu que les intervencions de l'editor s'han procurat reduir al mínim. Per a deixar-ne també aquí constància (a més de la que queda registrada en l'aparell crític), en l'índex es posa en majúscula 'Planis'; es corregeixen totes les errades en la numeració dels apartats; i pel que fa a les demostracions geomètriques, es corregeixen les errades de referència respecte dels gràfics impresos en l'edició.

De totes les intervencions de l'editor queda constància en l'aparell de notes, excepte del canvi de la grafia de la essa llarga 'j' en 's' perquè és una grafia que dificulta la lectura i és constant la seva aparició. Fins i tot en aquest cas, es fa constar una única aparició de 'j' en el manuscrit de Chatsworth (D). 'Et' i '&' (i 'etc.' i '&c.') es respecten. Es nota que a l'inici de frase es prefereix 'Et' en els manuscrits perquè en queda algun rastre en les edicions impreses. Es mantenen les variants 'i' / 'j', 'u' / 'v', els accents i les abreviatures en l'aparell crític (la més comuna ';' en lloc de '-que' l'enclític, en un cas q^c). Pel que fa a les possibles errates, si es corregeixen, l'original consta a l'aparell crític.

Respecte dels termes grecs, s'han usat fonts tipogràfiques actuals. Són molt poques les paraules gregues usades per Hobbes i les variacions del text són ben segur degudes a les tipografies. En un cas, el text d'ambdues edicions usa dues tipografies per a la lletra β.

En l'edició d'Amsterdam la numeració apareixia a partir de la pàgina 5, amb el capítol primer. La paginació es proporciona al marge indicant-ne l'edició: en cursiva de la pàgina 1 a la 4 perquè no estaven numerades en l'edició d'Amsterdam; de l'edició de Londres es posen en nombres romans les pàgines anteriors a la primera numerada (amb el número 1, corresponent a la primera pàgina del primer capítol). Quan alguna paraula queda tallada pel canvi de pàgina, aleshores es marca '/' en el lloc on hi ha la partició i després de la paraula es posa el nombre de la pàgina.

En l'edició de Londres els títols dels capítols estan en un cos de lletra més gran i sense cursiva. En la d'Amsterdam, estan en cursiva i en el mateix cos de lletra que el text. L'índex dels apartats, que es presenta després del títol de cada capítol, està en cursiva en totes dues edicions (en una mida més petita en el manuscrit). Es dóna el cas que la numeració dels apartats presenta seriosos defectes perquè n'hi ha sense numerar o bé amb la numeració errònia o mal situada. En tots aquests casos hem intervingut introduint entre claudàtors la numeració adequada i suprimint les errònies. Cal indicar que es tria la lectura d'A (eventualment, D) quan coincideix amb la majoria de lectures del mateix terme en B o perquè en hi ha un error i la lectura triada és la correcta.

§6/ Pel que fa a les remissions a d'altres parts del text, a d'altres obres de Hobbes o a d'altres obres en general, cal fer algunes precisions. Les referències internes al *De Homine* presenten problemes perquè delaten un procés d'elaboració dilatada del qual no ha fet una revisió final prou acurada. És per això que varies remissions es fan al capítol primer quan de fet ho són al segon (que era, en el primer estadi d'elaboració, el primer capítol del tractament d'òptica), o bé es confonen la numeració dels apartats o dels corol·laris. En aquesta edició aquests errors es corregeixen però fent constar en l'aparell el text de les edicions. Pel que fa a la resta d'obres pròpies, Hobbes només es refereix al *De Corpore* i el que s'ha procurat és contrastar la citació i, si és el cas, completar-la.

Sobre les fonts que Hobbes va poder usar per a l'elaboració dels seus treballs, la seva discussió queda per a l'estudi que acompanyarà la nostra traducció. En l'edició s'ha corregit en el text la referència, si estava errada, amb una mínima intervenció sempre consignada en l'aparell crític, i es procura donar la referència completa en les notes d'edició. El que ara es pot dir és que Hobbes fa un treball de simplificació de les fonts, que es poden recuperar via textos anteriors (especialment *A Minute*, però també *De Corpore*) i procura, en general, no citar-les (especialment les referències a Descartes). Les poques obres que se citen en el text són d'una banda, la Bíblia, tant en el primer capítol, dedicat a l'origen del món, com en el capítol dedicat específicament a la religió. No sabem del cert quina versió o versions usava Hobbes i sembla que sovint citi de memòria i de vegades sense massa cura. Per a la nostra edició s'han usat com a contrast l'edició *Vulgata* de 1599 i l'*Authorized Version* de 1611. En el primer capítol també se cita Diodor Sícul, de qui s'obté bona part del contingut. En els capítols d'òptica apareixen referències a Mydorge, Nicéron i Gassendi, que s'expliquen per diferents raons: les de Mydorge perquè pertanyen als darrers estudis que Hobbes ha incorporat en les seves reflexions, concretament sobre les còniques, i les de Nicéron i Gassendi perquè proven la seva implicació personal en el cercle de Mersenne i aquells amb qui es discutí d'òptica, no en va Mersenne havia publicat, com a part del seu *Universae geometriae synopsis* (1644), el que es coneix com a *Tractatus Opticus I* de Hobbes. Les possibles referències implícites a d'altres obres, com per exemple quan a XI.2 Hobbes escriu «*scire est posse*», que és una formulació que recorda sens dubte a Bacon, però que no necessàriament és una citació, seran també objecte de comentari a l'edició de la traducció.

§7/ Mentre que l'edició de Londres de 1658 presentava un text vacil·lant pel que fa a la puntuació, l'ortografia o les fórmules de contracció, el text d'Amsterdam de 1668, en canvi, és molt més homogeni en qüestions ortotipogràfiques. L'edició d'Amsterdam incorpora moltes a esmenes d'estil degudes en bona part als operaris i correctors de la casa Blaeu. Cal advertir, però, que l'extremada fidelitat per part de l'edició d'Amsterdam al text de l'edició de Londres fa que es copiïn també molts errors d'aquella primera edició (com ara les referències internes equivocades o la falta de numeració d'alguns paràgrafs), proporcionant un text més «net» però no prou corregit. Si bé s'havia considerat en general que Hobbes no hi havia intervingut gaire²⁸, sembla difícil descartar que els materials enviats a l'editor a través de Sorbière, com consta a partir de la correspondència de Hobbes, no continguessin, pel que fa al

²⁸ Noel Malcolm no considerava que Hobbes hi hagués intervingut significativament, i aquest mateix argument l'havia usat Warrender per a no considerar entre les autoritats per a l'edició del *De Cive* l'edició de les *Opera Omnia*. Cf. N. Malcolm, «The Printing and Editing of Hobbes's *De Corpore*: A Review of Karl Schumann's Edition», *Rivista di storia della filosofia*, 2004, 1: 329-357.

De Homine, esmenes o indicacions de l'autor. Podria dubtar-se, per exemple, si és de Hobbes l'esmena de canviar 'propiore' per 'remotiore' en l'índex del capítol VIII, però cal atribuir-li el passatge que s'incorpora al text (V.2) i la supressió de dos breus passatges en referència als teòlegs i als sacerdots que apareixen en la primera edició i que són remoguts en la segona (cf. XI.2 i XIV.13). Que siguin dues exclusions relacionades disminueix la probabilitat que es tracti d'una supressió accidental i permet pensar que fos obra de Hobbes mateix, sobretot perquè coincideix amb el que Hobbes va fer també en l'edició llatina del *Leviathan*, que va preparar personalment per al tercer volum de l'edició de les obres completes, quan evita traduir expressions agres, com ara al final del capítol XII, quan en anglès incloïa també els preveres reformats entre aquells «unpleasing Priests» als que atribuïa «all the changes of Religion»²⁹.

Hem preferit, doncs, com a text base l'edició del *De Homine* continguda en les *Opera philosophica qua latinè scripsit omnia. Antè quidem per partes, nunc autem, post cognitatas omnium objectiones, conjunctim & accuratiùs edita*, publicada a Amsterdam el 1668 a l'impressor Blaeu, a l'hora de fixar el text, sense perdre, però, cap detall de la primera edició, ni tampoc dels manuscrits fragmentaris conservats. Les raons per a no regularitzar el text i presentar-lo lliure de vacil·lacions i amb llatí més acurat, són vàries. Per una banda, aquesta tasca ja la va fer Molesworth al segle XIX, però els avantatges que presenta el seu procedir són inferiors als inconvenients³⁰. A més, que l'edició del 1668 del *De Homine* no tingui fe d'errates, com sí que té el volum dedicat al *Leviathan* pot entendre's com que Hobbes va poder incloure en les proves les esmenes que considerava oportunes, a diferència del *Leviathan* que només va poder fer notar les errates amb pàgines ja impreses i abans d'enquadernar.

Per altra banda, mantenir el màxim respecte pel text i consignar les variants de les edicions i del manuscrit permet, per exemple, plantejar si les variants responen a estadis diferents dels originals o a tipògrafs diferents. Finalment, en la mesura que Hobbes no donava gaire importància als detalls d'ordre material d'impressió, no sembla tampoc possible construir una edició acurada sense disposar dels criteris que Hobbes hauria avalat.

§8/ Les diferències més importants entre les dues edicions impreses del *De Homine* afecten a una addició i a dues supressions. L'addició de text es produeix en el capítol V, concretament al final de l'apartat 2 i correspon a una demostració geomètrica que fa referència a la figura 2. Es tracta clarament d'un oblit en el desplegament de la qüestió de la reflexió sobre els miralls plans perquè sense aquest fragment demostratiu l'apartat es quedava en l'edició de Londres en una pobra exposició. Altra raó sembla ser la que es pot donar sobre les supressions. Aquestes afecten dos fragments molt breus, però especialment significatius. És per la seva concordança i significació, a més de ser coherent la seva supressió amb algunes altres que Hobbes va realitzar en segones edicions de les seves obres, i especialment en el *Leviathan* llatí, que considerem que són supressions de la mà de Hobbes i no pas dels editors Blaeu. D'entrada, cal recordar l'excessiva fidelitat de l'edició d'Amsterdam respecte de la de Londres. Si sempre pot haver lloc a una supressió accidental, la probabilitat que es doni dues vegades i, precisament sobre dos fragments separats i que tracten del mateix sembla molt reduïda. El

²⁹ Cf. Hobbes, *Leviathan*, edited by Noel Malcolm, Clarendon Press, Oxford, vol. I, p. 175sq.

³⁰ Hobbes, *Opera philosophica quae latine scripsit omnia in unum corpus nunc primum collecta studio et labore Gulielmi Molesworth*, vol II, Londini: apud Joannem Bohn, Henrietta Street, Covent Garden, MDCCCXXXIX.

primer fragment («eosdemque celebres Theologos») apareix a l'apartat 2 del capítol XI i el segon a la darrera línia de l'apartat 13 del capítol XIV («Bene se habet, quod similes eorum non sunt Sacerdotes nostri»). La primera supressió s'esdevé en el context de la discussió sobre la llibertat, sobre la qual precisament Hobbes havia protagonitzat una encesa polèmica amb el bisbe Bramhall. La segona, forma part de l'apartat on la crítica als costums dels sacerdots és més punyent, fent-ne causa dels canvis de religió. Malgrat que la frase sembla exculpatòria per als sacerdots contemporanis, la lectura irònica de la mateixa era prou evident. Resulta, així, que entre la segona edició fa més suau l'expressió crítica de Hobbes respecte de l'estament religiós. Fos per una millor acomodació al seu medi immediat per tal d'evitar irritacions innecessàries, o fos per una relaxació de la seva posició crítica, en tot cas, prenem aquestes supressions, i l'addició que hem comentat, com obra de Hobbes, de manera que reforcen la tria de l'edició d'Amsterdam com l'edició sobre la que construir aquesta edició.

§9/ Haurà resultat finalment que els criteris per a editar les tres seccions dels *Elements de filosofia* de Hobbes hauran seguit també criteris diferents. Tampoc no és d'estranyar perquè les circumstàncies d'edició de cada una d'aquestes seccions va ser ben diferent per a Hobbes, com pot veure's en les molt documentades edicions del *De Cive* de Howard Warrender i del *De Corpore* de Karl Schumann. Aquestes dues edicions crítiques són també mostra de com les vicissituds de la recerca va portar als respectius editors a prendre decisions que acabarien donant criteris contraposats. L'edició del *De Homine* no pretén omplir el precipici que hi ha entre les dues, però apareixent en la col·lecció que apareix, ha d'advertir que es reconeix que el sentit d'una edició d'aquest tipus no és establir el text més perfecte possible que l'autor hagués publicat, sinó donar els instruments suficients als estudiosos perquè puguin, en una sola obra, disposar de tota la informació que pugui ser rellevant respecte de les edicions publicades en vida de l'autor i dels manuscrits que estan a l'abast. Una nova edició del *De Homine* el situa en el sistema hobbesià tal com ell el va concebre, no en va n'era la part central. Té tot el sentit, doncs, una edició separada, sense que això vulgui dir, ans al contrari, que no hagi de ser de profit, una edició conjunta de tots els textos òptics de Hobbes³¹.

³¹ Aquest text s'inscriu en els treballs del grup de recerca 2014SGR507: «EIDOS: *platonisme i modernitat*» i del Proyecto I+D Ministerio de Economía y Competitividad FFI2013-46339-P.

